

УДК 37.017.4:37.035.6

ЛІЛІЯ ПОТАПЮК

Луцький національний технічний університет

**ІДЕОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРИЧИНИ
ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ
ГРОМАД НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

У статті розглядається проблема національно-культурного відродження на Західній Україні, визначені його головні етапи й виділені характерні особливості кожного із них; аналізуються основні причини, передумови та обставини створення і розвитку західноукраїнських Громад; акцентується увага на труднощах, які виникали в демократично налаштованій тогочасній інтелігенції на шляху до здійснення поставленої мети.

***Ключові слова:** громади, педагогічно-просвітницька діяльність, національна освіта, національно-культурне відродження, національне виховання, національна свідомість, колонізація, українізація школи*

Постановка проблеми. В умовах становлення української державності, культурного і духовного відродження нашого народу перед вітчизняною педагогічною наукою ставляться нові завдання. Насамперед, на перший план висувається проблема розбудови системи

національної освіти, що потребує залучення досвіду попередніх років, зокрема періоду цілеспрямованої українізації школи. Надзвичайно важливою у означеному аспекті є активна діяльність передової інтелігенції, яка поширювала серед народу українські національні ідеї, пробуджувала національне життя краю, працювала над створенням нелегальних гуртків, об'єднань, товариств, організацій. Ці товариства, що згодом стали називатися Громадами, виступали вагомим чинником збереження національної окремоті українського населення, сприяли духовному зростанню нації, формуванню її інтелектуальної еліти і своєю діяльністю та впливами охопили усі головні сфери суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Діяльність громадських, просвітницьких та наукових товариств в Україні досліджувалась Д. Багалієм, В. Грубе, О. Коваленко, Т. Щербань та ін. Розвиток культурно-освітнього руху в Галичині на регіональному рівні вивчали П. Арсенич, А. Грицан, О. Максимонько, М. Олійник та ін. Проблему професійної освіти досліджували О. Аніщенко, О. Ковальчук, В. Постолатій, О. Романовський та інші. Ґрунтовні розвідки з проблеми розвитку й функціонування торговельного шкільництва в контексті історико-педагогічних досліджень належать Г. Білавич, Д. Пенішкевич, І. Петрюк, В. Стинській та ін. Традиційна тематика стану національної освіти та шкільництва на Західній Україні представлена у своїх нетрадиційних ракурсах у монографії Г. Білавич і Б. Савчука. Дослідження молодіжного руху, розкриття усіх структурних ланок руханково-спортивних організацій західного регіону здійснені Б. Трохим'яком.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак проведений аналіз наукових праць дає всі підстави стверджувати, що цілісного, системного дослідження основних ідеологічних і соціально-педагогічних причин виникнення та розвитку західноукраїнських товариств в історико-педагогічній науці не здійснено. Актуальність окресленої проблеми, недостатнє її вивчення, необхідність і важливість використання творчих доробків минулого в сучасній педагогічній теорії та практиці й зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті – системний аналіз причин виникнення та розвитку культурно-просвітницьких західноукраїнських Громад як вагомого чинника збереження національної окремоті українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політика австрійського уряду щодо українців призвела до значного погіршення їх становища. Тому в Західній Україні розпочався рух українського народу за свої національні права, за відродження своїх звичаїв, традицій, мови – розпочалось національне відродження. Як показує аналіз опрацьованих нами наукових джерел, основними передумовами виникнення національного руху було збільшення кількості освічених людей в Україні завдяки реформам Марії-Терезії та Йосифа II; реакційні реформи наступників Марії-Терезії та Йосифа II (скасування обов'язкової освіти, взяття шкіл під контроль католицької церкви, зменшення кількості дітей в школах), що призвели до погіршення становища українського населення; проникнення ідей Просвітництва на українські землі.

Саме культурно-просвітницькі товариства, які виникали на той час, відзначалися особливою причетністю до суспільного життя, широко відображаючи його у своїй діяльності, пропагуючи національну освіту як справу всезагального значення. Потрібно зазначити, що діяльність Громад Західної України другої половини XIX – початку XX ст. через причини ідеологічного й політичного характеру, з огляду опрацьованих наукових доробків, розглядається дослідниками із класово-партійних позицій, оскільки турбота прогресивної молоді про національну школу носила суспільно-політичний характер і була тісно пов'язана з усім контекстом боротьби за національно-культурне відродження. А, отже, діяльність цих культурно-просвітницьких товариств неможливо оцінювати без аналізу історико-політичних та соціальних умов, у яких вони створювалися і розвивалися.

Як правило, головною передумовою розвитку національної освіти є сприятливий соціальний клімат в суспільстві, що залежить від соціально-економічного та політичного стану держави, зокрема загального рівня стабільності або напруження відносин у суспільстві,

зайнятості населення, соціальної структури й соціального розшарування, характеру національно-етнічних відносин, запитів різних соціальних груп населення та ін. Ще на кінець XVIII – початок XIX ст. був здійснений перший штучний політико-адміністративний поділ західноукраїнських земель. За цим розподілом Закарпаття належало Угорському королівству, Галичина була виділена в окремий австрійський коронний край «Королівство Галичини і Лодомерії», до складу якого входила також (до 1848) і Буковина в якості окремого округу [5, с. 160]. Така розчленованість земель гальмувала розвиток національно-культурного відродження. «Ці три українські території жили своїм відмінним життям», але їх доля «мала багато спільного: всі вони терпіли тяжкий гніт сусідніх народів – угорського, польського, румунського, а Австрія нічого не робила, щоб їх захистити. По-друге, протягом XIX ст. вони вели боротьбу проти зовнішнього тиску і денаціоналізуючого москвофільства, прихильники якого доказували, що галичани, буковинці та закарпатські українці належать до російського народу, а їхня мова – до єдиної російської мови» [4, с. 325].

Через етнічну нерівність населення, що позначалася на його соціальному статусі, соціальний клімат на Західній Україні також не сприяв розвитку загальної національної освіти. Так, найвищий етнічний соціальний статус мали австрійці й німці, нижчий – поляки, мадяри й румуни, найнижчий – українці. У Східній Галичині панували переважно поляки, на Буковині – румуни, поляки, німці, на Закарпатській Україні – мадяри [4, с. 325].

Поляки, втративши свою державність, насильно добились у 1866 році закону про введення польської мови в народних і середніх школах Галичини та створення Шкільної Ради з центром у Львові. Полонізація широко охопила населення, що і духовенство, яке прагнуло зберегти українську культуру, в особистих стосунках вживало польську мову. Безрезультативними у цій справі виявилися навіть прохання-вимоги українських послів С. Качали, І. Наумовича, Т. Павликова щодо поліпшення ситуації на користь українського шкільництва. Таким чином поляки повністю взяли контроль над усім шкільництвом у Галичині й розпочали планове його знищення.

Польські заходи, зокрема введення польської мови у школах, викликали протести серед представників передової інтелігенції того часу, переважно духовенства, яке «було єдиною соціальною групою, що могла користуватися перевагами вищої освіти в Австрійській імперії, вища освіта на Західній Україні практично стала синонімом освіти богословської» [8, с. 194–195]. Так, на захист української мови виступив митрополит Михайло Левицький, який підтримав створення освітнього Товариства галицьких священників у Перемишлі (1816) і дяко-вчительського інституту (1817), заснував 383 парафіяльні школи і піклувався про видання для них підручників. Під час Революції 1848–1849 рр. в Австрійській імперії підтримав створення Головної Руської Ради, заохочував духовенство до праці над просвітою народу, виявляючи, однак непослідовність у ставленні до інтриг польської політичної верхівки.

Канонік Іван Могильницький був засновником першої на західноукраїнських землях культурно-освітньої громадської організації «Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних» (1816), що ставила за мету видання українських загальноосвітніх та релігійних книжок. На жаль, незабаром під тиском католицького духовенства товариство припинило своє існування. Іван Могильницький був ректором новоствореного дяко-вчительського інституту, створив першу в Галичині граматику української мови – підручник «ГраMATика язика словено-руського» (1822).

У Перемишлі єпископ Іван Снігуровський закладав, разом із Іваном Могильницьким та Іваном Лаврівським, парафіяльні школи, бібліотеку та друкарню; давав стипендії для студентів; заохочував людей зі свого оточення вживати у повсякденному житті українську мову; надавав матеріальну і моральну підтримку літераторам. Іван Снігуровський заснував культурно-освітній осередок, що складався із письменників та вчених. Їхніми стараннями були створені початкові школи, з'явилися перші граматики «руської» мови Івана Могильницького (1822), Йосипа Лозинського (1833), Йосипа Левицького (1834), а Перемишль став центром музичної освіти.

Незважаючи на ряд аграрних реформ, які провів австрійський уряд, серед населення посилювалась антифеодална боротьба у формах скарг, втеч, підпалів, розправ, відмов від сплати податків, невиконання розпоряджень адміністрації маєтків та ін. Своєрідними формами протесту був рух опришків, що поширювався на Прикарпатті (Коломийський, Станіславський, Стрийський округи), селянські виступи (1815–1826), повстання під керівництвом Лук'яна Кобилиці (1812–1851), антифеодалні виступи (1846–1848) у Східній та Західній Галичині тощо. Хоча останнє повстання і було придушене, однак після такого удару феодально-кріпосницька система вже не могла оговтатися, що й стало однією з вирішальних передумов скасування панщини не лише в Галичині, а й в усій Австрії [2, с. 200–201].

1848-й рік можна сміливо назвати сплеском національного та соціального руху народів Австрії, оскільки після проголошення австрійською конституцією рівності всіх народів імперії між українцями та поляками загострилася боротьба за ствердження своїх мов як публічних. Зокрема, шкільництво почало розглядатися як найважливіший засіб досягнення цієї мети. Віденським Міністерством освіти та віросповідань було введено українську мову як обов'язковий предмет у всіх гімназіях Східної Галичини, що тільки посилювало боротьбу між польськими та українськими національними рухами. І лише після оголошення у 1867 і 1868 роках закону про національну мову навчання в народних школах та статусу Шкільної крайової ради Галичина офіційно стала двомовною українсько-польською провінцією [7, с. 142].

Для останньої третини XIX століття на Західній Україні характерний також робітничий рух. Так, у Львові виникли товариства робітників-друкарів (1868–1869). Із 1878 року у Львові на польській мові почала виходити перша робітнича газета «Праца». Однак, створений навколо її редакції соціалістичний комітет, мав міжнародний, польсько-українсько-єврейський характер. Із українського боку до нього входив Іван Франко. Комітет газети почав роботу із заснування робітничої партії в Галичині, але його наміри перервали урядові репресії. І лише після перерви страйковий рух було відновлено [2, с. 201].

Варто зауважити, що на пробудження національної свідомості західноукраїнського народу значний вплив мало національне відродження, яке ще раніше розпочалося на Лівобережній Україні. На Західній Україні саме Львів на той час став найбільшим центром, де зберігалися національні самобутні традиції, формувалися найкращі кадри національної інтелігенції, де завдяки патріотизму та активній діяльності в боротьбі за поширення освіти серед народу в краї відбувалося національне голосування, становлення української системи освіти.

Хронологічний поділ, за яким національно-культурне відродження Галичини науковці виділяють три періоди (перший присвячений збиранню народної спадщини ((1816–1847), другий – організаційний (1848–1860), третій – політичний (1861–1918)) [3], також демонструє безпосередній вплив кожного етапу на його виникнення і розвиток та на становлення культурно-просвітницьких Громад на Західній Україні.

Зокрема, як уже зазначалось вище, впродовж першого етапу важливу культурно-просвітницьку місію в Галичині виконували духовні навчальні заклади – Греко-католицька духовна семінарія та Дяко-вчительський інститут. Активну просвітницьку діяльність розгорнули й відомі діячі Греко-католицької церкви І. Могильницький, М. Герасевич, В. Компаневич, І. Лаврівський та ін. З ініціативи галицьких митрополитів і єпископів П. Білянського, А. Ангеловича, М. Левицького та духовних діячів при церквах були відкриті парафіяльні школи, які поширювали освіту серед народу [3].

Наприкінці 20-х років XIX ст. у середовищі прогресивно налаштованих українських студентів духовної семінарії та Львівського університету склалося демократично-просвітницьке та літературне угруповання «Руська трійця», культурно-просвітницька діяльність якого започаткувала справжнє національно-культурне відродження на Західній Україні. Важливими джерелами її діяльності були національно-визвольні прагнення українського народу, твори відродженої над Дніпром літератури, мовознавчі, історичні та етнографічні праці діячів українського відродження, читання проповідей в церквах українською мовою, видання збірника «Зоря». Маркіян Шашкевич склав першу «Читанку для малих дітей» (1836), написану живою розмовною українською мовою. Знаменною подією товариства став вихід літературного альманаху «Русалка Дністрова», що став сміливим викликом проти національного гноблення та

консерватизму. Завдяки активній діяльності «Руської трійці» вперше в історії українського суспільного руху Західної України прозвучала ідея возз'єднання всіх українських земель у складі майбутньої федерації. Згодом від культурно-мовних питань гуртківці перейшли до соціально-економічних і політичних. Діяльність учасників «Руської трійці» сприяла підвищенню освітнього рівня і пробудженню національної свідомості народу Західної України.

Другий етап українського національного відродження в Галичині розпочався після революційних подій у Відні (1848). Під їхнім тиском австрійський уряд змушений був прийняти нову Конституцію, завдяки чому українці мали право обиратися до національного парламенту (Рейхстагу), була скасована панщина, проголошена загальна рівноправність громадян [3].

Третій – політичний – це період, коли в умовах демократичного парламентаризму, дозволеного австрійським урядом, виникали політичні організації, школи, культурні установи, нові наукові центри, що активно поширювали ідеї національної свідомості серед усього населення [3].

Як бачимо, на кожному із етапів національно-культурного відродження Галичини надзвичайна активна діяльність гуртків, об'єднань, культурно-просвітницьких товариств, громадських організацій, які виникали, сприяла духовному зростанню нації, формуванню її інтелектуальної еліти. Зокрема, на думку науковців, до головних чинників, що зумовили потребу створення Громад, варто віднести «наступ на культурно-національні права українців, перетворення шкіл у знаряддя денаціоналізації народу, жахливий стан освіти на західноукраїнських землях» [1, с. 1].

Численні ініціативи культурно-просвітницьких товариств сприяли прийняттю державних рішень. Під їх впливом розширилася можливість проведення активної роботи, спрямованої на об'єднання усіх політичних і громадських організацій національно-демократичного спрямування, на конструктивну та плідну співпрацю із органами державної влади, на розвиток загальної освіти, доступ до нових професій, до права займати державні посади.

Головними ж засобами для досягнення цієї мети були усна пропаганда, організація масових культурно-освітніх заходів, безпосередня участь в організації шкіл, громадська періодика, видавнича діяльність, бібліотечна справа, а також більш радикальні заходи – організація акцій непокори, протесту, шкільних плебісцитів тощо.

Висновки. З огляду на зазначене вище бачимо, що державна політика, загострення національно-етнічних відносин, напруга у взаємовідносинах людей різних національностей, постійні утиски і обмеження з боку правлячих кіл та влади, низький рівень освіченості перешкоджали розвитку національної освіти. Однак, попри всі негаразди, період другої половини XIX – початок XX ст. характеризувався значною активізацією педагогічної і просвітницької діяльності демократично налаштованої інтелігенції. Передчуття відміни кріпосництва, реформа 1861 року, пошук нових легальних форм боротьби за громадські свободи сприяли поживленню в культурно-освітньому житті, запалюючи оптимізмом, новими ідеями національну свідомість народу. Тогочасна демократична інтелігенція виявилася гідною бути провідником прогресивних сил нації, національно-культурного відродження, яке заклало підвалини для відновлення української державності.

Зроблені висновки не вичерпують проблеми відродження національної школи і національного виховання української молоді. Перспективи подальших розвідок із напрямку ми вбачаємо у більш детальному аналізі змісту та основних напрямів діяльності культурно-просвітницьких Громад, у порівняльній характеристиці їх культурно-просвітницьких та політичних ідей і т.п.

Список використаних джерел

1. Бабенко С. Історія кооперативного руху: підручник / С. Бабенко, С. Гелей, Я. Гончарук. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів: Інститут українознавства НАНУ. – 1995. – 412 с.
2. Історія України [Текст] / Відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – [вид. 4-те]. – Львів: Світ, 2003. – 520 с.

3. Лекції з історії світової та вітчизняної культури – Яртіся: 5. Національно-культурне відродження у Галичині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slv.com.ua/bookz/210/7989.html>

4. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – [3-тє вид.] / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1995. – 608 с.

5. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X–XX ст.). Нариси. – К.: Радянська школа, 1991. – 379 с.

6. Синявська А. Вагомість політичного чинника в розвитку комерційної освіти на Західній Україні в XIX ст. / А. Синявська // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 43 (57). – С. 122–126.

7. Сирник М. Українське професійне шкільництво в Галичині в 1867– 1945 роках / М. Сирник // Зустрічі. – 1990. – № 1–2. Zustriczi (Wersya ukraïnskojezuczna), nr 1–2 / 1990. – С. 142–147.

8. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2015 р.

ПОТАПЮК Л.

Луцкий национальный технический университет, Украина

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИХ ОБЩИН НА ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX В.)

В статье рассматривается проблема национально-культурного возрождения на Западной Украине, определены его главные этапы и выделены характерные особенности каждого из них; анализируются основные причины, предпосылки и обстоятельства, в которых осуществлялось становление и развитие западноукраинских Общин; акцентируется внимание на трудностях, которые возникали у демократически настроенной интеллигенции на пути к достижению поставленной цели.

Ключевые слова: общины, педагогически-просветительская деятельность, национальное образование, национально-культурное возрождение, национальное воспитание, национальное сознание, полонизация, украинизация школы.

POTAPIUK L.

Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine

IDEOLOGICAL AND SOCIAL-PEDAGOGICAL REASONS OF ORIGIN AND DEVELOPMENT OF CULTURAL-ELUCIDATIVE COMMUNITIES ON WESTERN UKRAINE (THE SECOND HALF OF THE 19-TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20-TH CENTURY)

In the article the problem of national and cultural revival on Western Ukraine is examined, its main stages are certain and characteristic features each of them are selected; principal reasons, pre-conditions and circumstances becoming and development of West-Ukrainian Communities are analyzed; on difficulties of democratically adjusted intelligentsia which arose up at the way of desired objectives achievement is accented attention.

Keywords: communities, pedagogical-elucidative activity, national community, national and cultural revival, national education, national consciousness, polonizacya, ukrainizacya of school